

hatatlan fantáziájú, mindig friss improvizátor és karikaturista; az első, ki Németországba angol szellemet és stílust hozott. Az *almanach* a legkülönbözőbb művészek találkozóhelye s ugyanilyen gyűjtőszerese volt az *illusztrált* folyóiratoknak is. Az egyes városok művészi stílusa (mely egyre határozottabban alakult ki), ezekben tükröződik a legvilágosabban. Őt fő művészeti centruma volt Németországnak. A *drezdai* iskola az elavult klasszicizmust próbálta reformálni, RICHTERREL az élén, kinek mese- és népköltési illusztrációi a külföldet is bejárták. A fametszet reformja is az ő nevéhez fűződik. A *düsseldorfiak* első idejét félenk bizonytalanság jellemzi, de csakhamar friss erőre kapnak s a *Düsseldorfer Monatshefte* főmunkatársa, SCHROEDTER már csupa derű, humor, játékos zsenialitás s RITTER politikai szatirái is kifogyhatatlanok szellemes ötletekben. Münchenhez s SENEFELDER nevéhez fűződik a litografia feltalálása. Itt találjuk később KAULBACHOT, LIEZEN-MAYERT is. A politikai karikatúrák rajzolói a *Fliegende Blätter* köré csoportosultak, melyet K. BRAUN alapított. Mellette dolgozik POCCHI, BUSCH, OBERLÄNDER stb. Berlinben GUBITZ a fametszet fontos művelője, HOSEMANN, a «berlini GAVARNI», a lithografiáé, de mindnyájukat árnyékba borította MENZEL nagybíró *Geschichte Friedrichs des Grossen*-jával. A hamburgi művészek közül RUNGE és SPECKTER nevével találkozunk leginkább.

Itt említjük még, hogy a német romantika illusztrációs stílusára a legnagyobb befolyással voltak DÜRERnek Miksa császár imakönyvéhez készült rajzai, melyeket STRIXNER 1808-ban lithographia-sorozatban adott ki. Ebből tanult SCHROEDTER, HOSEMANN, MENZEL is.

Az említett főcentrumokon kívül számos német városban virágzott még könyvművészet, de azoknak nem volt oly határozott jellege és így kifelé hatástalanok maradtak.

R. HOFFMANN MÁRIA.

Réau, Louis: *La gravure en France au XVIIIe siècle. La gravure d'illustration.* Paris et Bruxelles, Les éditions G. Van Oest. 1928.

RÉAU Louis könyve kitűnő kiegészítése COHEN közismert, bibliofilek számára nélkülözhetetlen katalógusának a XVIII. század francia illusztrációs könyveiről, mert ez a bevezető s magyarázó szövegen kívül magukat a metszeteket tárja elénk, a század művészetének egyik legelragadóbb kifejezését.

XIV. LAJOS uralma alatt a képekönv aránylag ritka s nem számítva a kisebb ornamentikát, az ünnepélyes és komoly címlap volt a

könyv egyetlen dísze. 1730 óta ellenben az illusztrált könyvek egész légiója árasztja el a könyvpiacot. Sőt a kiadó kénytelen majd minden munkát képekkel díszíttetni, mert nélkülük a legjobban megírt könyvnek sincs keletje. A képek valósággal elárasztották a szöveget, melynek sok esetben csak mellékes, majdnem fölösleges szerep jutott. A vignette nem diszkrét dísze többé a gondolatnak, hanem öncél. Annál is inkább, mert az illusztrált írók nem mindig voltak a legillusztrisebbek. DORAT kis erotikus verseit pl. rég elfeledték volna EISEN metszetei nélkül.

A XVII. század a címlap, a XVIII. század pedig a GONCOURTOK szerint a vignette százada.

De a két század képeskönyvei között más különbség is van. XIII. és XIV. LAJOS uralma alatt a művek csaknem mind vallásosak voltak a későbbi világi művészettel szemben. Bernard PICARD még 1720-ban a *Biblia képeit* rajzolta ugyan, de Amsterdamban adta ki, a menekült hugenották számára. Párizs inkább részesítette előnyben a gáláns tárgyú műveket. Főleg az erotikát. A művészek megrajzolták, mit az írók nem mertek elmondani, de hangjuk nem sülyedt a pornografiáig. A fél szóval való kifejezés művészete e kor legjobb rajzolóinak legeragadóbb, legutánozhatatlanabb képességei közé tartozott. Obszcénitást, izléstelenséget inkább idegen utánozóik kedveltek. A két század témabeli különbségéből következett stílusbeli különbségük is. XIV. LAJOS kora művészetének ünnepélyes méltóságát a festészetben könnyebb, szellemesebb és ragyogóbb felfogás váltotta fel.

A vignetta általában két művész munkáját vette igénybe: a rajzolóét, aki kitalálta és megkomponálta a tárgyat s a metszőét, ki rézre vitte át ennek gondolatát. A XVII. században az illusztrációs művész csaknem mind festő, mint GILLOT, OUDRY, BOUCHER. Csakhogy ezek könnyedén papírosra vihették eszméiket, anélkül, hogy a metszővel törődtek volna, kire az interpretálás nehéz feladata várt s így nem egyszer előbb hivatásos rajzolóknak kellett precízírozni a vázlatot. Az átrajzó szerepe olyan döntő volt, hogy JOMBERT szerint LA FONTAINE *Meséi*-t legalább annyira COCHIN művének kell tekintenünk, mint OUDRYénak. S így kellett átrajzolni BOUCHER *Molière*jét LE CARS-nak vagy FRAGONARD *La Fontanie-meséit* BOREL-nek is.

A képeskönyvek egyre nagyobb elszaporodása azonban megteremtette végül a század közepe táján a speciális könyvrajzolóét, melynek GRAVELOU, MOREAU LE JEUNE stb.; elsörendű tehetségek, akik minden elnagyolás nélkül, a leggondosabb s legminuciózusabban kidolgozott mintákat adták

át metszőiknek. Ezeknek feladata ezzel könnyebb lett ugyan, de a LE BAS és WILLE iskolájából kikerült gravőrök azért most sem voltak egyszerű másolók, hanem valóban munkatársai GRAVELOTNAK, EISENNEK, MARILLIERNEK, stb.

Az illusztrációs művészet három főkorszakra oszlik. Az első 1700—1750-ig terjed. Az áthidaló szerepét a mult század stílusa és az új között B. PICARD töltötte be, Sebastian LE CLERC tanítványa, ki Hollandiába telepedve, tanítványaival DU BOURG-ral és FOLKEMÁVAL nagy intenzitást fejtett ki a francia illusztrált könyvek termelésében. Művei igen változatosak s a két századnak megfelelően részben vallásosak, részben profán előkészítői a jövő korszaknak.

Az első párizsi művész vérbeli herceg: ORLEÁNSI FÜLÖP, ki XIV. LAJOS féltékenységétől téltenségre kényszerítve, szabad idejét a művészeteknek szentelte. De valószínűbb, hogy sokkal inkább mesterének, Antoine COYPEL-nek tulajdonítható az amatőr RÉGENS neve alatt szignált *Daphnis és Chloé*-sorozat, melyet OUDRAN metszett rézre s látott el címlappal. — WATTEAU mesterének, Claude GILLOINAK legszebb munkái illusztrációk HOUDARD DE LA MOTTE műveihez. E lapos mesék, melyek a kiskorú XV. Lajosnak vannak ajánlva, a művész valóban szellemes és finom metszeteinek dicsőségében sütkéreznek. De a XVIII. század és minden idők illusztrált könyveinek legtökéletesebbje OUDRY remekműve: LA FONTAINE *Válogatott meséi* 4 kötetben. A 276 vázlat eredetileg nem is könyvnek, hanem a beauvaisi szőnyeggyár számára gobelintervnek készült s ezért kellett COCHIN FILSNEK pótolnia a rajznak azt a precizitását, amit OUDRY a komponálás hevében elmulasztott. De nemcsak COCHIN, hanem a legkiválóbb rajzművészek egész táborá vett részt e könyv előállításában, mint FESSARD, FLIPART, BAQUOY, LE MIRE stb. S elég fontos szerep jutott Michel PAPILLONNAK is, ki a virágfestő BACHELIN után a fejezetvégi virágdiszt fára metszette. Néhány mesét, mely különös elevenességgel fogta meg OUDRY fantáziáját, mint pl. *A molnár, a fia és a szamár*-t, több lapon is megrajzolta, valóságos ciklusként. — Egyetlen illusztrált könyv versenyezhetett e század első felében az OUDRYÉVAL: BOUCHER *Molière*-je 6 kötetben. A *Komédiák* BOUCHER legtökéletesebb műve ebben a zsánerben s — RÉAU szerint — talán minden munkája közül a legörökebb is. E 33 rajzban a kifejezés finomabb, szellemesebb, mint mitológiai festményein, melyek nem mindig mentesek az unalomtól. Kosztüm, architektúra, mind a kor ízléséhez vág, de ez a tudatos anakronizmus külön bájt ad képeinek.

A második periódus 1750—1774. A könyvművészet aranykora. Leg-

kiválóbb képviselői: COCHIN, kit már LA FONTAINE-nel kapcsolatban említettünk. Rajza mindig korrekt, tudós, kissé hideg. Különösen a cimlap specialistája s ennek keretén belül az allegória nagy kedvelője, amit néha zavaros és gyerekes rébuszok túlzásáig vitt. S bár DIDEROT az allegóriát steril, gyöngye agyvelők mentsvárának csúfolta, COCHIN mégis a legjobb francia rajzolónak számított. Senki sem kezelte az írót és a karcoló tüt nagyobb könnyűséggel, mint ő. — GRAVELOU: RESTOUT és BOUCHET tanítványa. A konkurenciától elbátortalanodva, Londonba költözött, hol tizenhárom év alatt — miközben GAINSBOROUGH-nak is mestere volt — tehetsége sajátos izre tett szert. Angol előkelőség és francia kedvesség egyesültek rajzaiban. Főművei: BOCCACCIO *Decameron*-ja, MARMONTEL *Erkölcsei Meséi*, VOLTAIRE, stb. Bátyja elárulja trükkjét, melynek figurái könnyed báját és természetes mozdulatait köszönhette. Három kis mannekenel dolgozott, melyeket Londonban készíttetett, egész az ujjakig hajlítható drótból, komplett ruhatárral. — E vérbeli párizsi mellett a flamand EISEN kevésbé könnyed és elegáns. Vidám érzékiség, merész terv, pogány zabolátlanság jellemzi. Mint rajzoló és ornamentista egyaránt virtuóz. Részt vett OVIDIUS illusztrálásában BOUCHERVAL és MOREAUVAL, de legfontosabb két műve: LA FONTAINE és DORAT: *Csókjai*. LA FONTAINE *Meséi*-nek prospektusa büszkén hirdette, hogy EISEN metszeteiben obszcénitás nélkül rajzolta meg a legpikánsabb momentumokat s a művésszel kapcsolatban RUBENSET, TENIERST s a gráciákat említi. Segítségére volt még a leghíresebb gravőrökön kívül CHOFFARD, cimlapjával, arabeszekkel és záróképekkel. — Másik művéről DORAT *Csókjairól* kora megállapította, hogy gálásabban középszerűbb versfaragót még nem illusztráltak. — CHOFFARD tiszta ornamentista, de ezen a téren művészete páratlan. A culde-lampe zsenije. Gyakran egyetlen frappáns formába a történet egész filozófiáját, vagy egy elbeszélés egész pikantériáját bele tudta sűríteni. Irodalmi műveken kívül óriási változatát produkálta az Utazási naplók, aukció- és egyéb katalógusok illusztrálásának. A kor legtökéletesebb vignetistája J. M. MOREAU, MOREAU LE JEUNE, megkülönböztetésül fivéréből, a tájképfestőtől. Egész fiatal korában Szentpétervárra került, hogy rajzot tanítson az akadémián, melyet akkoriban alapított ERZSÉBET cárnő. De mestere halálával visszasietett Párizsba, hogy LE BAS műhelyébe álljon be tanulni. Csak két legfontosabb művét említjük, mint a könyvművészet legsikerültebb darabjai közül valókat. BENJAMIN DE LA BORDE *Chanson*jait és ROUSSEAU műveinek illusztrációit. Előbbit inkább MOREAU dalainak lehetne nevezni, mert úgy látszik, minden poézis és minden muzsika a vignetekben

keresett menedéket, melyek telve vannak gráciával és frissességgel. A gyűjtemény négy kötetből áll, de a költő az első kötet után összeveszve MOREAUVAL, a további köteteket kellemes, de kevésbé kiváló művészekre bízta. — ROUSSEAU művében a képek valósággal egy testet öltöttek a szöveggel. MOREAU úgy bele tudta magát élni az író gondolatvilágába s annak ritmusába, mintha csak egyetlen genialis agy munkája volna az egész. JULIE és SAINT-PREUX első csókját a *Nouvelle Héloïse*-ben ROUSSEAU sem rajzolta volna másképp. De nemcsak az invencióban volt elsőrendű MOREAU, hanem a kivitelben is. Elrendezés, fényelosztás, mozdulatok és kifejezés valódiságában talán még GRAVELOT-n is túltesz. S nemcsak magát a jelenetet adja, hanem a keretet is hozzá. Bútorok, kosztümök a képen a kor elsőrendű dokumentumai.

A harmadik korszak 1744—1800-ig terjed. Itt találjuk elsősorban MARILLIERT, ki szintén történeti festőnek indult. Főműve az obskurus DÈS FONTAINES abbé költeményének *Diana fűrdőjének* illusztrálása. Itt is, mint a *Csókok*-nál, minden érdem a művészé. De DORAT halhatatlansága érdekében *Meséi* számára is megtalálta a maga kitűnő művészt MARILLIER-ben. E kis munkát már XVI. LAJOS stílusa jellemzi. Ovális keret, szalagok, girland. MARILLIER nagysága a végtelen kicsiben rejlik. Figurái elevenen mozognak tallérnagyságú mezőben. Többi műveiben is az izlésnek ugyanazt a tisztaságát és az ornamentumok utánózhatatlan gráciáját találjuk. E kor kisebb mesterei: MONET és BINET különösen a kényesebb témákat kedvelték, a fűgefalevél alkalmazását s MONET amatőr hívei számára mindig félretett egy-egy lapot «avant le nuage ou la draperie». Leghíresebb műve: CHODERLOS DE LACLOS: *Liaisons dangereuses*-je. BINET torzfiguráiról ismeretes. LE BARBIER álklasszikus akadémizmusa gyakran hideg és mesterkélt. Mégis híven fejezi ki korának szentimentalizmusát GESSNER műveivel. DUPLESSI-BERTAUX és a breton QUEVERDO a metszet miniatúráiban specialisták. DUPLESSI-BERTAUX elég ügyesen utánózta CALLOT-t. QUEVERDO elragadó vignetteket rajzolt a század végén nagyon divatos kis almanachokba, melyeket marokinba, vagy selyembe kötve nőknek adtak ajándéknak. Ő a francia CHODOVIECZKY. MONSIAU és DEBUCOURT aquatintával próbáltak friss életet belevinni a metszetekbe. Mind hiába.

A századvégi vignette a teljes hanyatlás képét mutatná, ha e kis mestereket nem váltaná fel e generáció két legnagyobb festője: FRAGONARD és PRUDHON. FRAGONARD vignettekkel, virágokkal, fejlécekkel, cul-de-lampe-okkal diszitette bájos utitársának s mecénásának, *Saint-Non* abbénak *Voyage pittoresque*-jét, de legfőbb munkája második útja alkalmából készült:

LA FONTAINE *Meséi*. Sajnos, a forradalom megakadályozta műve teljes megjelenését, melyre valósággal rátermett s mellyel még EISENT is fölülmulta volna.

PRUDHON fejezte be a XVIII. század illusztrációinak ciklusát, mielőtt a dauidi klasszicizmus győzedelmeskedett. Művei közül csak a legfőbbet említjük, *Daphnis és Chloe*-t, melyben a szerelem misztériumát oly érzéki bájjal tárja elénk, melyet hiába keresnénk a szeretetreméltó RÉGENS *Idilljei*-ben.

S említés nélkül hagyjuk a már többször szóba került, legkiválóbb mesterektől díszített utazási naplókön kívül, az ünnepek könyveit, aukciókatalógusokat, almanachokat, melyek mind híven tükrözik a XVIII. század izlését és egész Európa művészetére hatással voltak.

R. HOFFMANN MÁRIA.

Le Guide di Roma. *Materialien zu einer Geschichte der römischen Topographie.* Unter Benützung des handschriftlichen Nachlasses von Oskar Pollak, herausgegeben von Ludwig Schudt. Wien—Augsburg 1930, dr. Benno Filser Verlag, 8-ad r., XX. 544 l.

Nincs még egy város az Örök Városon kívül, amelynek topográfiájával, műemlékeinek leírásával akkora irodalom foglalkozna. Ebben az irodalomban — amelynek kezdetei messze visszanyúlnak a könyvnyomtatás megteremtette irodalmi publicitáson túl egészen a korai középkorba — megfelelő tájékozódást szerezni eddig csaknem lehetetlen volt. Az olasz bibliográfiai irodalom egészen napjainkig, a nemzet politikai széttagoltságának megfelelően, ezen a tudományos területen is nélkülözötte az egységes munkát. Emilio CALVI munkája, amely az olasz SZABÓ Károly és PETRIK akart egyszermind lenni, szerzője halála után csonkán, befejezetlenül maradt.

Pedig ez a Róma-irodalom úgy történeti, mint különösen archeológiai és műtörténeti szempontból szinte megbecsülhetetlen értékű forrásanyagot rejt magában, amelyet a tudomány az anyag szétszórtsága és az előkészítő bibliográfiai kutatások hiánya miatt, alig vagy egyáltalán nem értékesíthetett a kutatások során. Csak a legújabb idők hoztak ezen a téren is jelentős változást. Elsősorban Christian HUELSEN munkásságát kell itt említeni, akinek Róma középkori keresztény templomairól írott munkája (LE CHIESE DI ROMA NEL MEDIO EVO, Firenze, 1927, v. ö. SZÁZADOK, 1929, pp. 543—47.) már az írott és nyomtatott Róma-irodalom felhasználásával készült. GALASSI—PALUZZINAK 1923-ban megindított folyóirata (ROMA) hasonlóképpen nagymértékben hozzájárult a régebbi Róma-irodalom anya-